

Adam Jakub Jarych

<https://doi.org/10.26485/AAL/2021/67/6>

**TROPAJONY NA RZYMSKICH MONETACH W OKRESIE REPUBLIKI
I WCZESNEGO CESARSTWA.
KONTEKST HISTORYCZNO-TYPOLOGICZNY**

ABSTRAKT Artykuł koncentruje się na przedstawieniach tropajonów na rzymskich monetach w okresie republiki i cesarstwa. Analizując w pierwszej kolejności najstarsze emisje z III w. p.n.e. z przedstawieniem Wiktorii wieńczącej trofeum, stanowiące odpowiedź na propagandę wielu miast z południa Italii, które w czasie II wojny punickiej wspierały Hannibala. Następnie przeanalizowane zostały motywy tropajonów wykorzystywane przez triumwirów monetarnych dla uczczenia, kampanii militarnych swoich przodków. Na koniec zaś emisje imperialne, które prezentowały trofea wkomponowane w szerszy kontekst architektoniczny, m.in. jako element łuków honoryfikacyjnych. Ponadto tekst ten zwraca uwagę na rozwój mentalności imperialnej Rzymian, kreowanej dzięki różnego rodzaju przedstawieniom wizualnym m.in. na monetach, gdzie przez cały okres republiki propagowano ideę militarnego męstwa, często ukazywanego za pomocą tropajonów.

Słowa kluczowe: tropajony, monety, propaganda, republika/cesarstwo

**TROPHIES IN THE ROMAN COINS THE REPUBLIC AND EARLY EMPIRE PERIOD.
HISTORICAL-TYPOLOGICAL CONTEXT**

ABSTRACT This article focuses on representations of trophies on the Roman coins during the Republic and Empire. First of all, analyzed the oldest emissions from the 3rd century BC with the presentation of Victoria crowning the trophy, which was a responded to the propaganda of many cities from southern Italy that supported Hannibal during the Second Punic War. Then, the trophies theme used by Roman moneyers to the memorialized the military campaigns of their ancestors were analyzed. Finally, imperial emissions, which presented trophies integrated into a wider architectural context, including as an element of commemorative arches.

Key words: trophies, coins, political propaganda, Republic/ Empire

Rzymianie tradycję przedstawiania tropajonów na monetach zaczerpnęli niewątpliwie za pośrednictwem greckich miast z południa Italii i Sycylii¹. W świecie greckim trofea były dobrze znane już w V w. p.n.e., gdzie pierwotnie ustawiano je na polach bitew, następnie w sanktuariach. Ten symbol zwycięstwa pod postacią zawieszzonego na drzewie lub drewnianym stelażu oręża, stał się także popularnym motywem wykorzystywanym w malarstwie wazowym², a od IV w. p.n.e.,

również na rewersach monet³. Choć tropajony mogły przyjmować różną formę od prostych efemerycznych konstrukcji z broni, po kurhany z fragmentami oręża czy monumentalne kolumny i wieże z kamienia lub brązu, to na monetach są one najczęściej przedstawiane w uproszczonej, schematycznej formie, która symbolizować mogła ogólne zwycięstwo lub konkretną kampanię wojenną⁴.

¹ Kinnee 2016: 207.

² Pritchett 1974: 246. Scena budowy tropajonu została przedstawiona na fragmencie naczyńia z sanktuarium Kabirów nieopodal Teb (V w. p.n.e.).

³ Woelcke 1911: 200; Jannsen 1957: 244-245; Castelli 2015: 208. Najwcześniejszy znany przykład trofeum na monetach pochodzi z lat 394-350 p.n.e. z Lampsakos. Scena ta przedstawia klęczącą Nike, która przybijają hełm do drewnianego stelaża, na którym wisi reszta oręża.

⁴ Rabe 2007: 156-164; Schmuhl 2008: 30-45; Castelli 2015: 208-209.

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie typologii oraz historii trofeów, które od schyłku III w. p.n.e. widniały na rzymskich monetach, gdzie pierwotnie przedstawiano je razem z boginią Nike/Wiktoria, podobnie jak w Syrakuzach czy na dworze Seleucydów. Ponadto tekst ten zwraca uwagę na rozwój mentalności imperialnej Rzymian, która kreowana była dzięki różnego rodzaju przedstawieniom wizualnym m.in. na monetach, gdzie przez cały okres republiki propagowano ideę męstwa, często ukazywaną za pomocą tropajonów. Zaznaczyć należy również, iż asumpt do napisania niniejszego artykułu dała praca A. Höck'a, „Tropeia auf Münzen – Darstellungen von Sieg und Niederlage”⁵, która koncentruje się jednak tylko na monetach z jednej muzealnej kolekcji. Autor mimo, iż porusza to zagadnienie w kontekście zwycięstwa i porażki, to jednak ograniczony wielkością zbiorów z Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum, nie analizuje wszystkich przypadków, dlatego brakuje w tym tekście szerszego ujęcia, którą to lukę stara się wypełnić przedstawiony artykuł.

Pierwsze przedstawienia tropajonów na monetach

Analizując najwcześniejsze rzymskie przedstawienia trofeów nasuwa się pytanie o ich inspirację. Rzymianie mieli bowiem kilka okazji, aby zapoznać się z tym motywem, który upowszechnił się pod koniec IV w. p.n.e., w wielu rejonach Morza Śródziemnego, m.in. za sprawą Agatoklesa na Sycylii czy Seleukosa I w Azji.

Pierwszy z władców wykorzystał ten temat na monetach wybitych w czasie walk z Kartagińczykami⁶. Najwcześniejsza z serii wykonana została zaraz po rozpoczęciu inwazji na punickie wybrzeże w 310 r. p.n.e., kolejna zaś po zakończeniu działań wojennych cztery lata później. Nie można więc przypisywać tych emisji do konkretnej bitwy, ale do całej kampanii⁷. Na awersie w odróżnieniu od wcześniejszych serii zamiast nimfy Aretuzy przedstawiona została Persefona/Kora, na rewersie z kolei widnieje trofeum, które ukazane jest w momencie, gdy bogini Nike przybija do pnia drzewa lub stelaża ostatnie elementy oręża, w tym wypadku hełm. (Foto 1)⁸.

Fot. 1. BMC 1.379

Moneta Agatoklesa z Syrakuz 310-306 (wikimedia)

Seleukos I z kolei przedstawił tropajon na serii monet wykonanych w Suzie. Na awersie tych emisji ukazana została głowa w hełmie pokrytym skórą pantery oraz rogami. Nie ma jednak pewności czy był to wizerunek Aleksandra Wielkiego czy Seleukosa I. Na rewersie z kolei znajdują się Nike, która wieńczy trofeum. Bogini przedstawiona została z profilu trzymając obie dłonie z wieńcem nad tropajonem. Pierwotnie sądzono, iż moneta ta wybita została bezpośrednio po kampanii wodza w Indiach w 305 r. p.n.e., obecnie jednak przesuwano datę jej emisji na rok 301 lub 300 p.n.e., a więc na lata po bitwie pod Ipsos. Na tarczy widnieje bowiem macedońska gwiazda, która prawdopodobnie odnosi się do pokonanego w czasie tego starcia Antyгона Jednookiego⁹.

Motyw ten w nieco innej formie zostały wykorzystane także w późniejszym okresie przez Pyrrusa w czasie kampanii przeciwko Rzymianom w 280-275 r. p.n.e. Podczas walk na Sycylii wykonana została złota moneta z wizerunkiem Nike, która niosła tropajon złożony z pancerza, hełmu i *scutum*, a więc tarczy używanej przez Rzymian. Mimo, iż moneta ta powstała w Syrakuzach, gdy Pyrrus prowadził działania wojenne przeciwko Kartagińczykom w latach 278-276 p.n.e., to niewątpliwie mogła ona nawiązywać do klęski legionistów pod Heraklę i Asculum¹⁰ (Foto 2). Trzeba nadmienić również, iż moneta Pyrrusa była pierwszą, która zmieniła schemat, gdyż trofeum nie zostało pokazane statycznie, a w momencie, gdy było ono przenoszone przez Nike¹¹. Należy mieć jednak na uwadze, iż zważywszy na małą powierzchnię krążków, przedstawienia te są bardzo schematyczne, dlatego wyciąganie wniosków, co do rodzaju broni i przypisywania jej do konkretnej armii jest obciążone ryzykiem. Choć dla bezpośrednich odbiorców

⁵ Höck 2012: 217-220.

⁶ BMC 1. 379.

⁷ Rabe 2007, 159.

⁸ Borba Florenzano 1991: 71; Walczak 2015: 19.

⁹ SC 173.16; ESMS 108; ESM 301; Marest-Caffey 2016: 2, 24. Motyw ten wykorzystywany był jeszcze przez Antiocha I czy Seleukosa II.

¹⁰ BMC 1; Rabe 2007, 157.

¹¹ Jannsen 1957: 245.

tych przekazów motyw ten w połączeniu z legendą mógł budzić jednoznaczne skojarzenia.

Fot. 2. BMC 01 Moneta Pyrrusa 278-276 (wikimedia)

W czasie kampanii Pyrrusa w Italii, wiele miast z południa Półwyspu Apenińskiego, które wspierały epirockiego władcę również wykorzystało trofeum na swoich monetach. W tym miejscu wystarczy nadmienić serie z Heraklei w Lukanii¹². W podobny sposób zachowali się mieszkańcy Kampanii, Lukanii czy Bruttium, którzy po klęsce Rzymian pod Kannami przeszli na stronę Hannibala, umieszczając na swoich monetach wizerunek Nike/Wiktorii wieńczącej tropajon, na awersie zaś wizerunek Zeusa/Jowisza lub Marsa, łudząco podobny do późniejszych rzymskich przedstawień. Emisje te funkcjonowały, jako wspólny symbol koalicji antyrzymskiej na południu Półwyspu Apenińskiego bezpośrednio po największej porażce republiki¹³.

Victoriatius

Niewykluczone, że to właśnie świadomość propagandy oraz popularność motywu trofeum na południu Italii, skłoniła Rzymian do wykorzystania tego tematu również na swoich emisjach. Pod koniec III w. p.n.e. wprowadzono do obiegu monetę, która nazwę zawdzięcza swojemu rewersowi z przedstawieniem Wiktorii wieńczącej tropajon¹⁴. W Italii była ona znana, jako *Victoriatius*, w świecie greckim z kolei określano ją τροπαϊκόν (tropaikon)¹⁵. Choć emisje te nie odnoszą się do żadnej konkretnej bitwy, to zaczęły one powstawać prawdopodobnie między 213 a 211 r. p.n.e. Część uczonych sugeruje, iż mogło to nastąpić po zajęciu Syrakuz lub Kapui¹⁶. Żadne źródła nie wspominają

bezpośrednio o sumach zdobytych w sycylijskim mieście, wiemy jednak, że z Kapui Rzymianie wywieźli dwa tysiące siedemdziesiąt funtów złota oraz trzydzieści jeden tysięcy dwieście funtów srebra¹⁷. Niewykluczone więc, że sukcesy te dały asumpt do wybita pierwszych rzymskich monet z przedstawieniem Wiktorii wieńczącej trofeum¹⁸. Wybierając ten motyw Rzymianie mogli paść chęcią zemsty względem miast i ludów, które po 216 r. p.n.e. przeszły na stronę Hannibala, gdyż na rewersie tych emisji widniała legenda – ROMA, która podkreślać miała sukces republiki w walkach z Kartagińczykami i ich sojusznikami (Foto 3).

Fot. 3. RRC 102/1 Victoriatius 211-210 (wikimedia)

Fakt, że moneta ta nie miała żadnych oznaczeń wartości oraz, iż była ona znajdowana w czasie wykopalek archeologicznych, głównie poza Rzymem, m.in. na południu Italii czy w Galii, skłonił badaczy do postawienia hipotezy, iż rozprawiano ją głównie wśród rzymskich sprzymierzeńców¹⁹. Zawartość srebra odpowiadała bowiem greckim drachmom, powszechnie używanym pod koniec III w. p.n.e. na południu Półwyspu Apenińskiego czy Sycylii²⁰. Wszystkie te przesłanki sugerują, iż moneta ta miała wymiar głównie propagandowy, mający na celu zaznaczyć, iż po początkowych klęskach w wojnie z punicką armią Rzymianie zaczęli przejmować inicjatywę w Italii, by przy wsparciu wiernych sojuszników zakończyć zwycięstwem całą kampanię przeciwko Hannibalowi. Wykorzystanie symbolu tropajonów do podkreślenia własnych osiągnięć militarnych – zważywszy na jego popularność na południu Italii – było więc dla Rzymian naturalnym ruchem.

¹² Rabe 2007: 160.

¹³ BMC 7; SNG Cop 338; SNG ANS 30ff; Stoyas 2005: 227.

¹⁴ RRC 102/1.

¹⁵ Jannsen 1957: 241; Crawford 1985: 270; Sear 2000: 19.

¹⁶ Stoyas 2005: 228.

¹⁷ Liv. 26. 14. 8; Liv. 26. 34. 12. W przypadku Syrakuz wiemy tylko, iż łup był porównywany do tego wywiezionego z Tarentu, gdzie w skarbcu znajdowało się trzy tysiące talentów, zob. Liv. 27. 16. 7; Plut. *Fab.* 22.

¹⁸ Stoyas 2005: 228. Dyskusja na temat najwcześniejszych emisji tych monet i przyjęcia systemu denarowego, zob. Crawford 1964: 29; Walthall 2017: 115-116.

¹⁹ Stoyas 2005: 229-230.

²⁰ Crawford 1974: 7.

Tropajony na monetach w II-I w. p.n.e.

W II w. p.n.e. trofea zaczęły być łączone, także z innymi bóstwami, co widać m.in. na denarach emitowanych przez *monetarii* L. Postumiusza Albinusa w 131 r. p.n.e. czy M. Acyliusza²¹. Przekazy te są do siebie łudząco podobne, jednakże odbiegają one znacznie od schematycznego ujęcia przyjętego w III w. p.n.e. Na pierwszej z tych monet na awersie umieszczona została głowa Romy, na rewersie zaś Mars jadący w kwadrydze i trzymający na prawym ramieniu tropajon. W drugim przypadku zmienia się tylko bóstwo jadące w wozie, gdyż zamiast Marsa z trofeum przedstawiono Herkulesa (Foto 4). Niestety określenie, dla czego urzędnicy ci wybrali taki temat jest zagadkowe. Przypuszcza się, iż mogli oni w ten sposób chcieć uczcić sukcesy militarne swoich przodków, triumfatora *ex Lusitania* L. Postumiusza Albinusa z 178 r. p.n.e. oraz M. Acyliusza Glabryona pogromcy Antiocha III z 191 r. p.n.e.²² Niestety są to tylko spekulacje. Niewykluczone jednak, iż Albinus w ten subtelny sposób chciał odwołać się do religijnych powinności swojego rodu względem Marsa, gdyż jego ojciec był kapłanem tegoż boga (*Flamen Martialis*)²³. W ten sposób Mars (również Herkules) zastąpił Wiktorię, jako zwiastun zwycięstwa nadając całej scenie jeszcze bardziej rzymski charakter, co podkreślały także późniejsze emisje republikańskie, gdzie na awersie przedstawiona została głowa boga wojny, na rewersie zaś nagi heros/wojownik stojący przy tropajonie²⁴, czy z okresu cesarstwa, gdy był on prezentowany w momencie, gdy niesie trofeum oraz Wiktorię²⁵.

W 119 r. p.n.e. wybita została z kolei moneta, która w bezpośredni sposób mogła nawiązywać do kampanii militarnej. Na awersie denara wyemitowanego przez L. Furiusza Filusa umieszczona została głowa Janusa, na rewersie

zaś tropajon wieńczony przez Romę, która ma na głowie hełm koryncki, nad bóstwem znajduje się gwiazda, po jej prawej stronie legenda – ROMA. Pod trofeum umieszczone zostały dwie tarcze oraz *carnyx*, charakterystyczny instrument muzyczny używany w świecie celtyckim (Foto 5)²⁶. Według uczonych denar ten mógł upamiętniać kampanie Gn. Domicjusza Ahenobarbusa i Kw. Fabiusza Maksymusa w Galii Zaalpejskiej w 121 r. p.n.e., gdy pokonano Allobrogów i Arvernow²⁷. Jako pierwszy z celtyckimi plemionami starł się Ahenobarbus, który w tej prowincji prowadził działania militarne na przełomie 122-121 r. p.n.e. Kilka miesięcy później barbarzyńców pokonał także drugi z wodzów. Istotnym jest fakt, iż sukcesy te zostały uczczone przez dowódców wzniesieniem dwóch kamiennych tropajonów w formie wież, które ustawiono po bitwie²⁸. Jeśli wierzyć źródła we wcześniejszych latach bowiem, rzymska praktyka ograniczała się głównie do prezentacji tropajonów na monetach lub dedykacji ich Jowiszowi na Kapitolu²⁹. Prawdopodobnym jest więc, iż przedstawione na denarze trofeum jest schematycznym wyobrażeniem tropajonów wzniesionych na polu walki. *Carnyx* zaś podkreśleniem zwycięskiej kampanii przeciwko barbarzyńskim plemionom³⁰. Wizerunek dwugłowego Janusa odnosić się zaś mógł do sukcesu obydwu wodzów, którzy rozprawili się z wrogami zewnętrznymi niepokojącymi rzymskich sprzymierzeńców³¹. Nie można również wykluczyć, iż w ten sprytny sposób odwołując się do bieżącego zagrożenia ze strony barbarzyńców Filus nawiązał także do sukcesów swojego przodka, który walczył z Galami i Ligurami w 223 r. p.n.e.³² *Carnyx* zaś od tego momentu już zawsze utożsamiany był na rzymskich monetach z barbarzyńcami.

Fot. 4. RRC 255/1 M. Acyliusz (wikimedia)

²¹ RRC 252/1; RRC 255/1. Pierwsza moneta z takim rewersem została wybita w 134 r. p.n.e., zob. RRC 244/1; Jannsen 1957: 144; Kinnee 2016: 207. W latach 90. I w. p.n.e. wybita została również moneta z przedstawieniem Minerwy w kwadrydze trzymającej na ramieniu tropajon, zob. RRC 342/4a-5a. W 83 r. p.n.e. w podobny sposób przedstawiony został z trofeum triumfujący wódz, zob. RRC 358/1.

²² MRR 1: 352, 395

²³ Crawford 1974: 281.

²⁴ RRC 335/3a. Wizerunek Marsa z tropajonem na awersie, zob. RRC 429/1.

²⁵ RIC II. 155. Scena taka przedstawiona została m.in. na denarze Trajana. Mars niosący tropajon, zob. m.in. RIC I². 937; RIC III. 349.

²⁶ RRC 281/1.

²⁷ Crawford 1974: 297; Yarrow 2021: 140-141.

²⁸ Strab. 4. 1. 11; Flor. 1. 37. 3-5.

²⁹ Flor. 1. 20. 4-5.

³⁰ Swan 2018: 84.

³¹ Yarrow 2021: 140.

³² MRR 1: 232; Harris 1979:21.

Fot. 5. RRC 281/1 (wikimedia)

Fot. 6. RRC 326/2 (wikimedia)

Walki z celtyckimi i germańskimi plemionami dały asumpt do pojawienia się na rewersach monet nowego motywu ikonograficznego, a mianowicie wizerunku pojmanego jeńca lub jeńców. W tym kontekście należy wspomnieć o emisjach z 101 oraz 98 r. p.n.e., które łączone są z kampanią G. Mariusza przeciwko Cymbrom i Teutonom³³. Na emitowanych w tym okresie kwinarach przedstawione zostały różne warianty trofeów wojennych, w tym głównie z jeńcami (Foto 6)³⁴. Na pierwszym z nich pojmany klęczy, na drugim siedzi w akcie uległości z rękoma związanymi z tyłu, podczas, gdy Wiktoria zakłada wieniec na tropajon. Sceny te dopełnia także *carnyx* oraz legenda wspominająca imiona triumwirów monetarnych, którzy byli stronnikami G. Mariusza i jego reżimu³⁵. Ten sam motyw wykorzystał w latach 48-47 p.n.e. spowinowacony z G. Mariuszem, G. Juliusz Cezar, który na serii monet uczcił swą galijską kampanię. Pierwsze z przedstawień ukazują na awersie kobiecą głowę, personifikację Łagodności (*Clementia*) lub Wenus, pramatkę rodu julijskiego, na rewersie zaś na środku znajduje się trofeum flankowane przez tarczę, *carnyx* oraz topór ofiarny zwieńczony zwierzęcą głową, który niekoniecznie musi odnosić się do działań militarnych lecz do kwestii religijnych, gdyż rok wcześniej Cezar został zwierzchnikiem kolegium pontyfików (*pontifex maximus*)³⁶. Dwie następne monety prezentują już tropajon z pokonanymi wrogami, na pierwszej z nich ukazany został brodaty jeńca z rękoma związanymi za plecami, zapewne nie był to Wercyngetoryks, lecz scena mogła budzić takie skojarzenia (Foto 7), w drugim przypadku pod pancernem i orężem znajdowała się para pojmanych rzymskich oponentów, symbolizująca prawdopodobnie uległość podporządkowanych przez Cezara prowincji³⁷.

Fot. 7. RRC 452/4 (wikimedia)

Jeśli faktycznie emisje z 101 i 98 r. p.n.e., należy przypisywać propagandzie mariańskiej, to nie może dziwić, iż rywal G. Mariusza, L. Korneliusz Sulla, również starał się podkreślać swoje czyny wojenne w ten sam sposób. Tropajony pojawiły się na monetach Sulli, na wybitych w Grecji tetradrachmach, prawdopodobnie po zawarciu pokoju w Dardanos w 85 r. p.n.e.³⁸ Mimo, że nie mają one legendy ich przekaz jest jednoznaczny. W centralnej części rewersu umieszczona została sowa, symbol Aten, która znajduje się nad leżącą amforą, po obu bokach widnieją zaś dwa trofea, całość obiega gałązka oliwna. Przesłanie to jest jasne. Dla lojalnych sojuszników Sulla zagwarantował pokój, dzięki swoim militarnym zwycięstwom, buntownikom przyniósł zaś rzymską dominację, która krwawo tłumiała każdy rodzaj oporu, czego doświadczyły Ateny, wspierające w czasie wojny Mitrydatesa VI Eupatora³⁹.

Motyw tropajonów został wykorzystany przez Sullę raz jeszcze na serii denarów oraz aureusów⁴⁰ (Foto 8). Nie ma jednak pewności, kiedy monety te zostały wybite przypuszcza się, iż mogło to nastąpić między 84-83 r. p.n.e. lub dopiero pod koniec 82 r. p.n.e. gdy Sulla potrzebował środków

³³ Crawford 1974: 328-332; Assenmaker 2014: 119; Kinnee 2016: 208.

³⁴ RRC 326/2; RRC 331; RRC 332/1c; RRC 333/1.

³⁵ Assenmaker 2014: 119-120.

³⁶ RRC 452/2.

³⁷ RRC 452/4; RRC 468/2. Kwestie dyskusyjne, co do postaci na monetach, zob. Amela Valverde 2018:

42-43. Motyw jeńców wojennych pod trofeum wykorzystany był także m.in. przez M. Brutusa po jego kampanii w Azji, gdy szukał środków na sfinansowanie wojny przeciwko triumwirom, pustosząc przy tym kilka licyjskich miast, zob. RRC 503/1; MRR 2: 361; Hollstein 2016: 158.

³⁸ Mackay 2000: 207; Santangelo 2006: 206; Eckert 2016: 123.

³⁹ Mackay 2000: 207.

⁴⁰ RRC 359/1; RRC 359/2.

na sfinansowania swoich legionów w czasie wojny domowej w Italii⁴¹. Seria ta jest interesująca z kilku powodów. Po raz pierwszy bowiem mincerze umieścili na monecie imię polityka określonego, jako imperator⁴². Na rewersie widnieje legenda: IMPER(ATOR) ITERV(M), która podkreśla dwukrotną aklamację Sulli, na awersie zaś pod wizerunkiem Wenus jego imię: L. SVLL(A). Było to wyraźne nawiązanie do sukcesów militarnych oraz licznych fundacji w Grecji, m.in. tropajonów, które z inicjatywy wodza wzniesiono pod Cheroneą i Orchomenos oraz innych dedykacji, które poświęcił on, jako imperator/αὐτοκράτωρ⁴³. Po drugie na rzecznej monecie po raz pierwszy ukazano razem dwa symbole przynależne augurom, *lituus* i dzban, do którego kolegium Sulla należał⁴⁴. Według części uczonych laska kapłańska była postrzegana, jako symbol charyzmy i łaski bogów względem wodza oraz jego niezależnego imperium⁴⁵. J.R. Fears zasugerował nawet, że połączenie na monecie tropajonów, legendy IMPER oraz przedmiotów należących do augurów z głową danego bóstwa, mogło być interpretowane, jako chęć pokazania, iż sukces militarny został odniesiony dzięki protekcji tego boga (w tym wypadku Wenus). Jednocześnie łącząc te symbole z auspicjami, a także z faktem, iż obejmujący urząd mógł szukać opieki pośród innych bóstw niż Jowisz⁴⁶. Na monecie Sulli *lituus* i dzban jest flankowany przez dwa trofea, które mogły podkreślać zwycięstwa wodza pod Cheroneą i Orchomenos, stanowiąc przy tym wizualne świadectwo jego sukcesów w Grecji⁴⁷.

⁴¹ Santangelo 2006: 204. Sulla po raz pierwszy został okrzyknięty imperatorem prawdopodobnie w 92/91 r. p.n.e. w Cylicji, drugi raz po bitwie pod Cheroneą. Badacze nie wykluczają jednak innej możliwości, a mianowicie, iż pierwsza aklamacja miała miejsce w 89 r. p.n.e. po zwycięstwie nad Samnitami, a druga dopiero po zwycięstwie przy *porta Collina* w 82 r. Kwestie chronologiczne wybitcia tej monety dokładnie omówić Mackay 2000: 198-206.

⁴² Zoumbaki 2019: 46.

⁴³ CIL 1². 2828; ILLRP 224: Kountouri, Petrichilos, Zoumbaki 2018: 359-368.

⁴⁴ Santangelo 2006: 205. Kwestia, w którym roku Sulla został augurem jest dyskusyjna. Frier uważał, iż miało to miejsce w 88 r. p.n.e. Badian sądził z kolei, iż dopiero w 82 r. p.n.e., zob. Frier 1967: 111-118; Badian 1968: 26-46.

⁴⁵ Fears 1977: 104-105. *Lituus* i dzban w połączeniu z tropajonem przedstawione zostały także na innych monetach, zob. RRC 460/3.

⁴⁶ Fears 1981: 599-560. Kwestię tę dokładnie omówił w swojej rozprawie doktorskiej K. Kopij, zob. Kopij 2017: 95-98.

⁴⁷ Castellvi 2015: 210-214.

Fot. 8. RRC 359/1 Aureus Sulli (wikimedia)

Fot. 9. RRC 426/3 (wikimedia)

Swego czasu L. Morawiecki sugerował, iż emisja wybita przez syna dyktatora F. Korneliusza Sullę w 56 r. p.n.e. odnosiła się także do zwycięstw ojca⁴⁸. Na denarach przedstawione zostały trzy trofea, które według Ch. Mackay'a podkreślały sukcesy Sulli w Cylicji, Grecji oraz Italii⁴⁹. Zważywszy jednak na fakt, iż Faustus był zięciem Gn. Pompejusza Wielkiego, pod którego skrzydłami rozwijał swoją polityczną karierę, bardziej prawdopodobna wydaje się hipoteza, iż podkreślił on w tym wypadku trzy wiktorie swojego teścia nad: Afryką, Europą i Azją (Foto 9). Wódz ten bowiem, podobnie, jak Sulla nosił pierścień z przedstawieniem swoich trofeów zwycięstwa⁵⁰. Prawdopodobnie, więc motyw ten został zaczerpnięty z sygnetu teścia lub ojca, podobnie jak ten przedstawiony na rewersie denara: RRC 426/1, gdzie ukazano Jugurtę pojmanego przez Sullę, co było wyraźnym nawiązaniem do trofeum wystawionym na Kapitolu za sprawą Bakchusa. Tym sprytnym gestem Faustus mógł podkreślić na monetach wiktorie swojego ojca oraz sukcesy teścia, reklamując własną osobę, jako syna dyktatora i zięcia Pompejusza, który ostatecznie rozprawił się z Mitydatesem VI Eupatorem, którego w pierwszym starciu pokonał Sulla⁵¹.

⁴⁸ RRC 426/3; Morawiecki 1996: 46.

⁴⁹ Mackay 2000: 208-209.

⁵⁰ Cass. Dio 42. 18. 3; Crawford 1974: 450.

⁵¹ Kopij 2017: 94. Interesującą hipotezę na temat awersów monet Faustusa Sulli przedstawił Kopij, który zaznaczył, że: „O ile przedstawienia Wenus na RRC 426/1 i RRC 426/3 są bardzo podobne, o tyle wyraźne są różnice w wyglądzie Herkulesa. Wydaje się, że na monecie poświęconej Sulli heros jest starszy,

Kultywowanie pamięci o członkach swoich rodów, dzięki odwołaniu się do ich sukcesów militarnych było w I w. p.n.e. niezwykle popularną praktyką. W tym miejscu wystarczy wspomnieć o wyemitowanej w 62 r. p.n.e. przez L. Emiliusza Lepidusa Paullusa monecie, która upamiętniała macedońską kampanie L. Emiliusza Paullusa, zakończoną pojmaniem Perseusza w 168 r. p.n.e.⁵² (Foto 10). Choć ten triumwir monetarny nie wywodził się w prostej linii od zwycięscy spod Pydny, to starał się wykorzystać ten sukces do kultywowania własnej genealogii. Niemniej jednak musimy mieć na uwadze, iż żadne źródło nie podaje, że pogromca Perseusza wzniosł w czasie wojny tropajon. Scena ukazana na denarze jest więc tylko kreacją triumwira monetarnego, który w oryginalnej formie na rewersie tej emisji przedstawił trofeum, po którego prawej stronie stał Emiliusz Paullus, po lewej zaś dwójka dzieci oraz dorosły mężczyzna, z rękoma związanymi za plecami. Postacie te identyfikowane są m.in. przez M. Crawford'a⁵³, jako Perseusz i jego potomkowie, którzy szli w pochodzie triumfalnym rzymskiego wodza⁵⁴.

Fot. 10. RRC 415/1 (wikimedia)

W podobny sposób do rodzinnej tradycji odwołał się w 51 r. p.n.e. G. Celiusz Kaldus, który w tym czasie upamiętnił na denarach swojego przodka/przodków⁵⁵. Na awersie denarów przedstawiona jest głowa konsula z 94 r. p.n.e. za nią

podczas gdy na monecie nawiązującej do Pompejusza młodszy. Ponadto w pierwszym przypadku skalp lwa zawieszony jest na plecach Herkulesa, a w drugim znajduje się na jego głowie, co sugerować może, że gotowy jest on do podjęcia kolejnych wyzwań. Jeśli różnice te są faktyczne, można domniemywać, że celem takiego przekazu było pokazanie Pompejusza jako następcy Sulli. Być może monety te należy traktować nie tylko jako promocję Pompejusza i Faustusa Sulli, ale również element kampanii mającej na celu rekonyliację wodza z częścią opozycji wobec „pierwszego triumwiratu”.

⁵² RRC 415/1; Kinnee 2016: 216; Yarrow 2021: 106-107.

⁵³ Crawford 1974: 441.

⁵⁴ Plut. *Aem.* 33.

⁵⁵ RRC 437/2a-b

zaś widnieje sztandar legionowy ze skrótem HIS, co było wyraźnym nawiązaniem do kampanii G. Celiusza Kaldusa, gdy był on pretorem w Hiszpanii (100-99 r. p.n.e.)⁵⁶. Na rewersie z kolei znajdują się dwa tropajony, jeden z macedońską tarczą, drugi zdobi *carnyx*, który mógł przypominać o kampanii przeciwko Salluwiom⁵⁷. W centralnej części przedstawienia ukazany został kapłan L. Kaldus (VII VIR EPULO) przygotowujący posiłki dla bogów, całość sceny opatrzona została legendą – IMP A X oraz CALDVS III VIR. Pierwszy z umieszczonych napisów musiał odnosić się do konsula z 94 r. p.n.e. i podkreślał jego godność, jako kapłana A(ugur) i X(vir sacris faciundis) oraz wodza IMP, którą to aklamację G. Celiusza Kaldus mógł otrzymać w Hiszpanii lub podczas walk z galijskimi plemionami. Przekaz ten wyraźnie nawiązuje do rodowej tradycji, która pielęgnowana była zarówno na polu religijnym jak i wojskowym.

W latach 40. i 30. I w. p.n.e. tropajony zaczęły być prezentowane również w nieco bardziej spersonalizowanej formie, głównie dzięki Sek. Pompejuszowi. Syn triumwira utożsamiający się z Neptunem, na bitych przez siebie monetach nader często podkreślał atrybut boga mórza, w tym także trofeum. Na awersach denarów emitowanych prawdopodobnie od 42 r. p.n.e., przedstawiony został wizerunek Neptuna z diademem i trójzębem otoczony legendą – MAG PIVS IMP ITER, na rewersie zaś tropajon, jednakże jego forma odbiega nieco od wcześniejszych ujęć⁵⁸. Trofeum jest bowiem umocowane nie na drewnianym stelażu czy drzewie, ale na kotwicy zakończonej trójzębem, którą flankują elementami okrętu (aplustre). Dolna część tropajonu zakończona jest rybimi ogonami oraz głowami Scylli, przylegającymi do kotwicy. Scenę obiega legenda – PRAEF CLAS ET ORAE MARIT EX S C (Foto 11). Monety te wybite zostały prawdopodobnie po wygranej pierwszej bitwie pod Scyllaeum z 42 r. p.n.e.⁵⁹, gdy Sek. Pompejusz pokonał flotę Oktawiana dowodzoną przez Kw. Salwidienusa Rufusa i został okrzyknięty imperatorem po raz drugi⁶⁰. W ten sposób podkreślając swoje panowanie na morzu oraz przyćmiewając młodego Cezara, który w tym jeszcze czasie

⁵⁶ MRR 2: 5; Crawford 1974: 458-459.

⁵⁷ Crawford 1974: 459.

⁵⁸ RRC 511/2a; Morawiecki 2014: 92-93; Berdowski 2015: 298-299. Sycylijskie emisje Sek. Pompejusza dokładnie analizuje w swej pracy P. Berdowski.

⁵⁹ Morawiecki 2014: 93; Amela Valverde 2019: 53.

⁶⁰ App. *BCiv.* 4. 85-86; Cass. Dio 48. 18. 2-5.

musiał uznać jego wyższość⁶¹. Ponadto wizerunek Neptuna umieszczony na monecie miał mieć rysy syna Pompejusza, który uczcił boga licznymi ofiarami⁶². Niewykluczone również, iż denary mogły być przeznaczone na utrzymanie floty oraz marynarzy walczących pod jego rozkazami⁶³.

Fot. 11. RRC 511/2a (wikimedia)

Fot. 12. RRC 519/2 (wikimedia)

Do boga mórz odwoływał się także Gn. Domitiusz Ahenobarbus, który pod koniec lat 40. I w. p.n.e. wypuścił serię złotych monet oraz denarów. Rewers tych ostatnich opatrzony legendą – CN DOMITIVS IMP w centralnej części przedstawia tropajon, który ustawiony został na dziobie okrętu⁶⁴. Wódz w ten sposób nawiązał do zwycięstwa nad flotą D. Kalwinusa, która pokonana została przez niego w 42 r. p.n.e. Awers tej emisji jest z kolei spersonalizowany i przedstawia głowę mężczyzny, będącego prawdopodobnie przodkiem i założycielem rodu, co podkreśla legenda – AHENOBARB⁶⁵ (Foto 12). Bezpośrednio do kultu Neptuna nawiązuje z kolei scena umieszczona na aureusach wykonanych w tym samym okresie, gdzie na rewersie zamiast tropajony przedstawiona została świątynia tego boga, którą znajdowała się na Polu Marsowym w Rzymie⁶⁶. Należy pamiętać bowiem, iż Neptun w połączeniu z trofeum był dla republikańskiej

opozycji uniwersalnym symbolem podkreślającym pomyślność w walkach z triumwirami⁶⁷.

Nie może dziwić więc, iż członkowie II triumwiratu również wykorzystywali trofea do prezentacji swoich sukcesów na monetach. W przededniu bitwy pod Filipi w 42 r. p.n.e. wybity został przez Oktawiana denar, który upamiętniać miała kampanie jego przybranego ojca oraz Marsa Mściciela. Na awersie tej emisji przedstawiony został bóg wojny, którego obecność nawiązywała do zemsty na zabójcach Cezara, na rewersie z kolei widniało nad znakiem legionu (orłem), trofeum oraz po bokach dwa sztandary wojskowe⁶⁸. Z kolei na rewersie denarów bitych przez M. Antoniusza tropajon stał nad dziobem okrętu oraz tarczą i był on flankowany przez legendę – IMP TER⁶⁹. Awers zdobił wizerunek wodza. Seria ta została wyemitowana w 37 r. p.n.e. i według starszych hipotez miała ona być odpowiedzią na propagandę Sek. Pompejusza⁷⁰. Bardziej prawdopodobne jest jednak, iż emisje te odnosiły się do wyprawy na wschód M. Antoniusza, gdzie od 39 r. p.n.e. z sukcesami operowali jego legaci⁷¹. Zwycięstwo nad synem Pompejusza podkreślił zaś dopiero Oktawian, który na jednej ze złotych monet wybitej między 36-31 r. p.n.e. na awersie przedstawił boginię Dianę, na rewersie zaś tropajon stojący we wnętrzu lub przed świątynią⁷². Trofeum składa się z pancerza, dwóch mieczy, tarczy oraz kotwicy i dziobu okrętu, na którym było ustawione. Umieszczona na fasadzie świątyni legenda – IMP CAESAR oraz symbol Sycylii (*trincaria*), skłania do przypuszczeń, iż w ten sposób chciano podkreślić zwycięstwo spod Naulochus, gdy pokonany został Sek. Pompejusz (Foto 13)⁷³.

⁶⁷ Berdowski 2015: 305. Trofeum oraz głowę Neptuna prezentowano w tym okresie również na innych emisjach, zob. RRC 510/1; Morawiecki 2014: 97-98.

⁶⁸ RRC 497/3; Picard 1957: 251. Nieco inaczej uważał G. Ch. Picard, który sugerował, że moneta ta wybita została po kampanii w Ilirii i Dalmacji Oktawiana, gdy odzyskane zostały znaki legionowe. Ponadto francuski badacz sugerował, iż odkryte w pod koniec XIX w. w Gardun, 30 km od Splitu fragmenty płaskorzeźb przedstawiających tropajon z jeńcami pochodziły z pomnika zwycięstwa ustawionego dla uczczenia kampanii Oktawiana na Bałkanach. Obecnie przypuszcza się, iż monument ten mógł zostać ustawiony po spacyfikowaniu buntu w Panonii i Dalmacji w 6-9 r. n.e., zob. Cambi 2010: 137.

⁶⁹ RRC 536/3.

⁷⁰ BMCRR East 149; Miller 2009: 24; Amela Valverde 2019: 145.

⁷¹ RRC 536/4; MRR 2: 389.

⁷² RIC I². 273.

⁷³ Gurval 1995: 57-58; Zanker 1999: 62;

⁶¹ Berdowski 2015: 214.

⁶² Flor. 2. 18. 3; Morawiecki 2014: 94.

⁶³ Kopij 2017: 196.

⁶⁴ RRC 519/2. Schemat ten wykorzystywany był już wcześniej m.in. przez M. Brutusa w 43-42 r. p.n.e. czy później przez Oktawiana, zob. RRC 507/1a; RIC I². 265a.

⁶⁵ Morawiecki 2014: 98-99.

⁶⁶ RRC519/ 1.

Fot. 13. RIC I.273 (wikimedia)

Tropajony na monetach w okresie wczesnego cesarstwa

Emitowane w okresie wczesnego cesarstwa monety często czerpały ikonograficzne wzorce tropajonów rozpowszechnione już w czasach republiki. Przez cały ten czas niezwykłą popularnością cieszyły się przekazy, na których trofeum górowało nad pojmanymi lub pokonanymi wrogami⁷⁴. Ponadto wyróżnić należy tu wszelkie emisje przedstawiające personifikacje pokonanych prowincji *Iudea Capta*⁷⁵ czy *Germania Capta*⁷⁶ (Foto 14). Na rewersach tym monet kobieta lub kobieta i mężczyzna utożsamiani z danym ludem, siedzą lub stoją pod górującym nad całą sceną tropajonem, co w połączeniu z awersem, na którym widniało oblicze cesarza nadawało zrozumiały przekaz, symbolizujący całkowitą dominację imperium nad podporządkowanymi prowincjami. Nawet, jeśli kampania nie była w pełni zakończona tj. w przypadku Domicjana, gdy Chattowie nie zostali podbici, to głównym celem cesarza było przede wszystkim zdobycie wojennej chwały, którą należało podkreślać każdymi dostępnym środkiem przekazu⁷⁷.

Fot. 14. RIC II.274 (wikimedia)

W okresie panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej trofea zaczęły być przedstawiane na monetach w szerszym kontekście architektonicznym, jako element świątyni, czego przykładem był wspominany wyżej przybytek Diany, łuków na mostach czy łuków honoryfikacyjnych. Oktawian (późniejszy August) nader często wykorzystywał ten symbol zwycięstwa już na emisjach z lat 30. I w. p.n.e. Jednakże w tym kontekście należy zwrócić uwagę na serię denarów i aureusów bitych prawdopodobnie w Colonia Patricia w latach 17-16 p.n.e. Na awersie tych monet umieszczona została głowa cesarza z legendą – S P Q R IMP CAESARI, rewersy zaś nieco różnią się od siebie, jednak jeden z nich jest szczególnie interesujący, jeśli chodzi o ukazanie trofeów. Scena ta przedstawia bowiem most, na którym ustawione zostały dwa łuki zwieńczone posągami konnymi i tropajonami, całość wieńczy legenda – QVOD VIAE MVN SVNT, podkreślająca odbudowę dróg przez Augusta (Foto 15)⁷⁸. Epizod ten jest dobrze znany dzięki źródłom narracyjnym. W 27 r. p.n.e. cesarz zwrócił się do wodzów posiadających *manubiae* – łupy wojenne, aby wykorzystali je na remont dróg. Apel ten został zbagatelizowany i August sam musiał pokryć koszty prac⁷⁹. Niewykluczone więc, iż moneta ta odnosi się do tego epizodu i przebudowy *Via Domitia* oraz znajdujących się na tym szlaku mostów, co jak zaznaczył F. Kleiner, stanowiło swoiste zwycięstwo nad siłami natury, które podporządkowane zostały rzymskiemu geniuszowi, już nie tylko militarnemu ale i inżynierskiemu⁸⁰. Motyw ten po latach wykorzystał również Trajan, który przedstawiając na monetach most na Dunaju, ozdobił go swoim posągiem flankowanym przez dwa tropajony⁸¹.

Fot. 15. RIC I.142 (wikimedia)

Assenmaker 2007: 171-172; Gonzalez 2015: 96. Z tej samej serii miała również pochodzić denar, na rewersie, którego tropajon został przedstawiony już bez świątyni, zob. RIC I. 265a.

⁷⁴ RIC I. 5; RIC I. 6. Wystarczy w tym miejscu wspomnieć o emisjach Augusta z Emerita Augusta.

⁷⁵ RIC II. 2.

⁷⁶ RIC II. 274.

⁷⁷ Jones 2018: 159.

⁷⁸ RIC I. 142.

⁷⁹ Suet. *Aug.* 30. 4; Cass. Dio 53. 22. 1-2.

⁸⁰ Kleiner 1991: 192.

⁸¹ RIC II. 569

wystawionymi w Rzymie i Italii często pośmiertnie, które według źródeł narracyjnych oraz numizmatycznych ozdobione były trofeami. Wspomnieć należy tu o monumencie wzniesionym dla upamiętnienia Druzusa Starszego, który stanął przy *Via Appia* po śmierci tego wodza w 9 r. p.n.e.⁸². Wygląd tego łuku możemy przybliżyć za sprawą serii aureusów i denarów wybitych za panowania Klaudiusza pomiędzy 41 a 45 r. n.e.⁸³ (Foto 16). Cesarzowi temu w szczególności zależało na podkreśleniu sukcesów militarnych swojego ojca, gdyż w momencie przejęcia władzy nie mógł on poszczycić się żadnym doświadczeniem na tym polu. Na rewersie tych emisji trofea zostały ustawione na szczycie monumentu, pomiędzy nimi znajdował się posąg konny Druzusa Starszego, który został przedstawiony w momencie walki, z germańskimi plemionami⁸⁴. Całość opatrzona jest legendą DE GERMA. Tropajony na łuku nawiązywały do działalności wodza w Germanii, gdy w czasie kampanii zbudował on nad Łabą trofeum, które symbolizowało kres jego wyprawy⁸⁵. Ten sam motyw został w późniejszym okresie wykorzystany również na monetach Klaudiusza, które upamiętniały jego kampanię w Brytanii, choć cesarz bezpośrednio nie dowodził w żadnej z bitew⁸⁶.

Fot. 16. RIC I².75 (wikimedia)

*

Przedstawione powyżej motywy będą się powtarzać w późniejszych latach; szczególnie scena Marsa niosącego trofeum czy tropajonu górującego nad jeńcami, co dokładnej przeanalizowała A.A. Kluczek, dlatego niniejszy artykuł nie koncentruje się już na tych emisjach⁸⁷. Reasumując należy zaznaczyć, iż od III w. p.n.e. Rzymianie wykorzystywali temat ten za utartym już wcześniej schematem, który zaczerpnęli ze świata

greckiego, dzięki kontaktom z miastami południa Italii i Sycylii. Prezentując na swoich monetach wizerunek Wiktorii wieńczącej tropajon odnosili się oni do wyidealizowanego i uniwersalnego symbolu zwycięstwa, który był zrozumiały w całym świecie grecko-rzymskim.

Schemat ten uległ nieco zmianie w II w. p.n.e., gdy członkowie poszczególnych rzymskich rodów dążyli coraz wyraźniej do podkreślenia własnych zasług oraz czynów swoich przodków, w jak najbardziej oryginalny sposób, który podniósłby prestiż danej rodziny oraz splendor związany z chwałą wojenną. Takie podejście jeszcze dobitniej wykorzystali wodzowie z I w. p.n.e. prześcigając się w biciu denarów i aureusów, które choć zyskiwały odświeżoną formę ikonograficzną, to jednak trofeum zawsze było ograniczone, do konwencjonalnego przedstawienia pancerza na pniu drzewa lub po zwycięstwie morskim z dziobem okrętu oraz kotwicą.

Należy również pamiętać, iż tropajony, które wybite zostały na rzymskich monetach często nie miały swoich oryginalnych bitewnych odpowiedników, dlatego mogły one stanowić tylko symbol udanej kampanii wojennej. Mały format krążków uniemożliwił także mincerzom przedstawienie trofeów w formie zbliżonej do ich rzeczywistego wyglądu. Dzięki przekazom źródłowym i archeologicznym, wiemy bowiem, iż m.in. Gn. Domicjusz Ahenobarbus i Kw. Fabiusz Maksymus zbudowali monumenty zwycięstwa w formie kamiennych wież jednakże, jeśli denar wybity w 119 r. p.n.e. faktycznie miałby odnosić się do tej kampanii, to przedstawiony na nim tropajon jest schematyczny i ograniczony tylko do pancerza na pniu drzewa lub drewnianym stelaży⁸⁸. Również trofea L. Korneliusza Sulli ukazane zostały w podobnie konwencjonalny sposób, odbiegającego znacznie od odkrytego w 2004 r. monumentu spod Orchomenos, który wódz wystawił po bitwie, gdzie kamienny tropajon składał się z baz i cokołów ozdobionych reliefami i inskrypcją, którą wieńczył pancerz, całość przypominała wysoką na 4 m. wieżę lub kolumnę⁸⁹. W okresie wczesnego cesarstwa tropajony stawały się ważnymi elementami zmieniającej się przestrzeni Rzymu, co było widoczne również na monetach, gdyż były one elementami m.in. łuków honoryfikacyjnych, tak chętnie przedstawianych na wielu emisjach.

⁸² Suet. *Claud.* 1. 3; Cass. Dio 55. 2. 3; Sawiński 2014: 116.

⁸³ RIC I². 75.

⁸⁴ Sawiński 2014: 117.

⁸⁵ Flor. 2. 30; Cass. Dio 55. 1.

⁸⁶ RIC I². 33.

⁸⁷ Kluczek 2009.

⁸⁸ RRC 281/1.

⁸⁹ Kountouri, Petrochilos, Zoumbaki 2018: 359-368.

Wymiar propagandowy tych emisji również ulegał zmianie na przestrzeni wieków. W III w. p.n.e., monety te odnosiły się głównie do zbiorowych zwycięstw nad wrogami Rzymu, podkreślając przy tym chwałę legionistów jak i sprzymierzeńców, dla których emisje te były prawdopodobnie przeznaczone. W następnym stuleci trofea na monetach zaczęły być zdecydowanie bardziej spersonalizowane, odnosząc się tym samym do splendoru danego wodza czy też jego rodu, co dobitnie wykorzystali m.in. Sulla, Pompejusz czy Cezar, którzy w ten sposób kreowali swój polityczny wizerunek. Zwycięski dowódca był bowiem dla masy klientów i legionistów źródłem, wszelkich łupów, które rozdzielić mógł po wygranej kampanii. Nie może dziwić, więc iż wodzowie chętnie podkreślali swoje sukcesy na emisjach monetarnych, uniwersalnym symbolem chwały, jakim było trofeum.

Skróty

BCM	<i>British Museum Catalogue of Coins</i>
BMCRR	<i>Coins of the Roman Republic in the British Museum</i>
ESM	<i>The Coinage of the Eastern Seleucid Mints</i>
MRR	<i>The Magistrates of the Roman Republic</i>
RIC	<i>Roman Imperial Coinage</i>
RRC	<i>Roman Republican Coinage</i>
SC	<i>Seleucid Coins</i>
SNG	<i>Sylloge Nummorum Graecorum</i>

Literatura

Amela Valverde L. 2018. *Varia Nummorum IX*, Sevilla.

Amela Valverde L. 2019. *Monedas locales de Hispania atribuidas a los Pompeyanos*, Sevilla.

Assenmaker P. 2007. *CAESAR DIVI F et IMP CAESAR. De la difficulté de dater des émissions monétaires*, Liber amicorum Tony Hackens (G. Moucharte, M. B. Florenzano, F. de Calataÿ, Piero Marchetti, L. Smolderen, P. Yanopoulos, eds.), Louvain-la-Neuve, 159-177.

Berdowski P. 2015. *Res gestae Neptuni Filii Sextus Pompeius i rzymskie wojny domowe*, Rzeszów.

Borba Florenzano M. 1991. *Political Propaganda in Agathocles' Coins*, "Actes du XIe Congrès International de Numismatique", 71-77.

Cambi N. 2010. *Rimski vojni tropeji u Dalmacij*, «ADRIAS svezak» (17), 125-150.

Castellvi G. 2015. *Les trophées-tours romains: permanence et evolutions des trophées de bataille, du IIe s. av. J.-C. au IIe s. apr. J.-C.*, in: *Colonne Trajane et trophées romains*, ed. C.C. Petolescu, M. Galinier, F. Matei-Popescu, Bucharest, 207-259.

Crawford M. 1964. *War and Finance*, "JRS" 54, 29-32.

Crawford M. 1974. *Roman Republican Coinage*, vol. I, Cambridge.

Crawford M. 1985. *Coinage and money under the Roman Republic. Italy and Mediterranean economy*, Barkley – Los Angeles.

Eckert A. 2016. *Lucius Cornelius Sulla in der antiken Erinnerung*, Berlin – Boston.

Fears J. R. 1977. *Princeps a diis electus: the Divine Election of the Emperor as a Political Concept at Rome*, Rome.

Fears J. R. 1981. *The Theology of Victory in Rome: Approaches and Problems*, "ANRW" 2. 17.2, 736-826.

Frier B. 1967. *Augural Symbolism in Sulla's Invasion of 83*, "ANSMN" (13), 111-118.

Gonzalez N.F. 2015. *Monedas de Guerra y de triunfo de Octaviano. Las series CAESAR DIVI F et IMP CAESAR (RIC I² 250-274)*, "Sagvntvm" (47), 89-104.

Gurval R. 1995. *Actium and Augustus: The Politics and Emotions of Civil War*, Michigan.

Harris W. 1979. *War and imperialism in Republican Rome, 327-70 B.C.*, Oxford.

Höck A. 2012. *Tropaia auf Münzen – Darstellungen von Sieg und Niederlage*, in: *Waffen für die Götter*, ed. W.Meighörner, W. Sölder, Innsbruck, 217-220.

Hollstein W. 2016. *The Aureus of Casca Longus (RRC 507/1)*, "The Numismatic Chronicle" (176), 155-170.

Jannsen A. J. 1957. *Het Antieke Tropaion*, Ledenberg/Gent.

Jones B.W. 2018. *Domicjan*, przeł. F. Tryl, Oświęcim.

Kinnee L. 2016. *The Trophy Tableau Monument in Rome: from Marius to Caecilia Metella*, "Journal of Ancient History" 4(2), 191-239.

Kinnee L. 2018. *The Greek and Roman Trophy: from Battlefield Marker to Icon of Power*, London – New York.

Kleiner F. 1991. *The Trophy on the Bridge and the Roman Triumph over Nature*, "L'antiquité classique", (60), 182-191.

Kluczek A. A. 2009. *VNDIQVE VICTORES. Wizja rzymskiego władztwa nad światem w mennictwie złotego wieku Antoninów i doby kryzysu III wieku – studium porównawcze*, Katowice.

- Kountouri E., Petrochilos N., Zoumbaki S. 2018. *The Tropaion of Sulla over Mithridates VI Eupator: A First Approach*, in: *What's New in Roman Greece?*, ed. V. Di Napoli, F. Camia, V. Evangelidis, D. Grigoropoulos, D. Rogers, S. Vlivos, 359-368.
- Kopij K. 2017. *Auctoritas et dignitas: studium prestiżu i propagandy w okresie później Republiki Rzymskiej na przykładzie rodu Pompejusza (gens Pompeia Magna) w świetle źródeł archeologicznych i pisanych*, Kraków.
- Mackay Ch. 2000. *Sulla and the Monuments: Studies in His Public Persona*, "Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte" (49), 161-210.
- Marest-Caffey L. 2016. *Seleukos I's Victory Coinage of Susa Revisited: A Die Study and Commentary*, "AJN" Second Series 28, 1-63.
- Morawiecki L. 1996. *Pontificala atque auguralia insignia ant the political propaganda in the coinage of the Roman Republic*, "Zapiski Numizmatyczne" (1), 37-57.
- Miller J. 2009. *Apollo, Augustus and the Poets*, Cambridge.
- Picard G. Ch. 1957. *Les trophées romains. Contributions à l'histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome*, Paris
- Pritchett W. K. 1974. *The Greek State at War*, vol. II, Barkley – Los Angeles – London.
- Rabe B. 2007. *Tropaia τροπή und σκῶλα: Entstehung, Funktion und Bedeutung des griechischen Tropaions*, Rahde.
- Santangelo F. 2006. *Sulla the Elites and The Empire A Study of Roman Policies in Italy and the Greek East*, Brill, Leiden.
- Sawiński P. 2014. *Łuki triumfalne i honoryfikacyjne jako forma uczczenia członków rodziny cesarskiej w okresie pryncypatu Augusta i Tyberiusza*, „Meander”, 109-139
- Schmuhl Y. 2008. *Römische Siegesmonumente republikanischer Zeit. Untersuchungen zu Ursprüngen, Erscheinungsformen und Denkmalpolitik*, Hamburg.
- Sear D. 2000. *Roman Coins and Their Values. The Republic and the Twelve Caesars 280 BC-AD 96*, London.
- Stoyas Y. 2005. *Roman victoriati in perspective from the other side of the Adriatic*, in: *Proceedings of the 4th International Numismatic Congress in Croatia (Stari Grad, 20-25 September 2004)*, Rijeka.
- Swan D. 2018. *The Carnyx on Celtic and Roman Republican Coinage*, "The Antiquaries Journal" 98, 81-94.
- Walczak E. 2015. *Symbolika militarnego zwycięstwa w antycznym mennictwie greckim*, w: *Pieniądz a propaganda Wspólne dziedzictwo Europy Studia i materiały Białoruś – Bułgaria – Czechy – Litwa – Łotwa – Polska – Rosja – Rumunia – Słowacja – Ukraina*, red. K. Filipow, Augustów – Warszawa, 18-23.
- Walthall A. 2017. *Numismatic Material from Late Third-Century Contexts at Morgantina (Sicily)*, "AJN" Second Series 29, 101-124.
- Waelcke K. 1911. *Beiträge zur Geschichte des Tropaions*, „Bonner Jahrbucher“ (120), 127-235.
- Yarrow L. 2021. *The Roman Republic to 49 BCE: Using Coins as Sources*, Cambridge.
- Zanker P. 1999. *August i potęga obrazów*, przeł. L. Olszewski, Poznań.
- Zoumbaki S. 2019. *Sulla's Relations with the Poleis of Central and Southern Greece in a Period of Transitions*, in: *Sulla Politics and Reception*, ed. A. Eckert, A. Thein, De Gruyter, Berlin – Boston, 33-54.

Adam Jakub Jarych
ORCID 0000-0002-6538-9956
Wydział Pedagogiczno-Artystyczny
Uniwersytet Adama Mickiewicza
adamjarych@yahoo.pl